

Krawiec wśród literackich wykrojów i wzorów

Emilia Wilk-Krzyżowska
Uniwersytet Śląski w Katowicach

Tailor among literary patterns and shapes

Abstract: Publication of *Prose: shapes and patterns* depicts the author Jerzy Jarzębski as a tailor, showing literary shapes and patterns (forms) of works, thus creating his own literary map of Polish literature in the 20th and 21st century. Jarzębski focuses on the world of values, problems with the past, most popular topics and interviews, the aim of which is to depict the reader that there is no one ideal canon of literature. Each of us can create it ourselves, which the author encourages.

Key words: Jerzy Jarzębski, literature, prose, patterns, shapes

Słowa kluczowe: Jerzy Jarzębski, literatura, proza, wykroje, wzory

Jerzy Jarzębski – jeden z najważniejszych krytyków oraz historyków literatury polskiej XX i XXI wieku – w najnowszym zbiorze esejów zatytułowanym *Proza: wykroje i wzory* powraca do książek dla niego ważnych, które układają się w swego rodzaju mapę rodzimej literatury ostatniego stulecia. Mapę – dodajmy – wybiórczą, subiektywną, podważalną. Ma tego świadomość sam Jarzębski, który nieustannie zachęca czytelników do dyskusji. W efekcie publikacja ta jest rodzajem literackiego planu pozwalającego przemieszczać się wśród literackich propozycji. Planu, który z pewnością może ulec przeobrażeniu, gdyż literatura jest bezustannie zmieniającą się materią. Pokazuje to zresztą Jarzębski, przeobrażając się w swego rodzaju krawca. Przeglądając różnorodne literackie wzory oraz wykroje, dokonuje bardzo ciekawego prywatnego doboru lekturowego, który dodatkowo jest ponadczasowy, uniwersalny, obdarzony głębszym – często ukrytym – sensem. W konsekwencji czytelnik podąża za autorem przesiadującym między półkami w bibliotece (niczym za wykonywanym przez krawca ściegiem), odkrywającym kolejne książki oraz zwierzającym się niejako z własnych tropicielskich, krytycznych przemyśleń.

We wstępie do *Prozy: wykrojów i wzorów* Jarzębski zaznacza, że publikacja składa się z czterech wzajemnie przeplatających się i uzupełniających części. W pierwszej z nich – zatytułowanej *Wartościowanie* – krytyk koncentruje się na zjawiskach, takich jak arcydzieła, kanon lekturowy, war-

tościowanie kulturowe, moda w literaturze polskiej, krytyka, interpretacja we współczesnej edukacji polonistycznej, autobiografia i ekshibicjonizm, a także teoria literatury. Uwagę najmocniej przykuwa esej zatytułowany *Wartościowanie w sieci kultury*. Autor dociekliwie zastanawia się nad kryteriami wartościowania literatury, podkreślając między innymi problem kryzysu hierarchii czy pojawianie się na rynku wydawniczym nadmiernej liczby lektur. Zdaniem krytyka, „dzieło literackie jest mianowicie dobre o tyle, o ile daje się w specyficzny a wielostronny sposób «użyć»: budzi przyjemność związaną z recepcją jego językowej niecodzienności czy «odświętności», wyprowadzającej czytelnika poza automatyzm, z jakim odbiera mowę potoczną czy standardowe style komunikacji” (s. 42). Aby jednak mieć pewność, że dzieło jest wartościowe, należy odwołać się do obowiązującego kanonu lektur i zastanowić się nad tym, czy wybrana książka jest uniwersalna oraz sprawdzić możliwość przygotowania jej jako międzykulturowego przekładu. Chodzi bowiem o to, by odnaleźć wartościową publikację w gąszczu nieustannie narastającego stosu nowości wydawniczych, ponieważ „system kryteriów oceny literatury [...] nie jest bowiem jakimś gotowym zbiorem przepisów, ale raczej strukturą w ruchu i w stanie ciągłych przemian, gdzie jedne wartości zwyżkują, kurs innych natomiast spada” (s. 45)

Istotnym esejem wydaje się również *Potęga mody*, w którym autor prezentuje ideę mody w literaturze, będącej „pewnym systemem orientacji w kulturze” (s. 50), ale także ogniwem usuwającym z pola widzenia książki nieatrakcyjne. To właśnie dzięki niej zmniejsza się możliwość wyboru lektur. Dyktowane przez modę tendencje i trendy ciągle się zmieniają, nie zważając na czytelników. Nie należy zatem, przypomina Jarzębski, opierać swoich czytelniczych wyborów wyłącznie na modowych wyznacznikach.

Druga sekwencja nosi tytuł *Problemy z przeszłością* i gromadzi między innymi teksty związane z pisarstwem oraz sylwetką Witolda Gombrowicza, Andrzeja Kuśniewicza, Macieja Słomczyńskiego, Juliana Kornhausera, Christiana Skrzyposzka, Janusza Andermana czy Krzysztofa Niemczyka. Jarzębski jako znawca twórczości autora *Ferdydurke* przygląda się jego dziełom z największą dokładnością. Przywołuje na przykład *Kronosa* jako jedną z najbardziej interesujących publikacji Gombrowicza. Tym, co zwraca szczególną uwagę krytyka, jest „nie tyle jakaś szczególna szczerłość autorska czy bogactwo autobiograficznego materiału decyduje o wartości *Kronosu*, ale jego status w obrębie Gombrowiczowskiego dzieła” (s. 87).

W następnej kolejności Jarzębski tłumaczy pojęcie „białych plam” w historii literatury XX wieku i omawia obecne w polskich narracjach wizerunki PRL-u. Kontekst „białych plam” przewija się w drugiej części bezustannie. Według Jarzębskiego, okres ten charakteryzuje się nie tylko pominięciami i stłumieniami, ale również zapadaniem w niebyt. Dlatego też „zanim [...] powstały syntezы literatury PRL-u, poczęły znikać z rynku księgarskiego przynależne jej tekstы” (s. 128).

Z kolei trzecia część najnowszej książki autora *Apetytu na Przemianę* została zatytułowana *Formy i tematy ostatniego ćwierćwiecza*. Krytyk problematyzuje w niej między innymi: świat (nie)przedstawiony, pesymizm, fantastykę, konflikty pokoleń w prozie najnowszej, pamięć, komentując przede wszystkim powieści Stefana Chwina, Wiesława Myślińskiego, Jerzego Pilcha, Marka Jastrzębka-Mosakowskiego, Jerzego Sosnowskiego, Olgi Tokarczuk, Jolanty Stefko, Jacka Dukaja czy Szczepana Twardocha.

Sekwencja ta zaskakuje nie tylko licznymi przykładami, ale również tematyką. Jarzębski jako podstawę swoich rozważań podaje oscylujące wokół dzieł współczesnych *Formy pesymizmu*, bowiem „ów nurt pesymizmu i zniechęcenia ma znacznie trwalszą naturę i chyba mocniejsze podstawy, niż się to wydawało przed dwudziestu laty. Wiąże się on najwyraźniej już nie z przejściowymi nastrojami społeczeństwa wrzuconego raptownie w nową sytuację, ale z rozpoznawaniem pewnych niepokojących procesów zachodzących w kulturze, na które nie ma prostego lekarstwa” (s. 198). Krytyk sądzi, że wszystkie te czynniki mają odzwierciedlenie w literaturze. Pesymistyczne narracje pojawiają się zarówno u Mariusza Sieniewicza, Dawida Bieńkowskiego, Sławomira Shutego, jak i Magdaleny Tulli, Stefana Chwina, Jerzego Sosnowskiego lub Cezarego Michalskiego. Jednakże historyk, aby pobudzić wyobraźnię czytelnika, przywołuje *Wesele* Wojciecha Smarzewskiego. Wszystko po to, by udowodnić, że utwory współczesnych prozaików, nie przedstawiając w pełni wiarygodnego obrazu Polski, nie robią na czytelnikach wrażenia. Podobnie rzecz ma się z portretowanymi w tej prozie bohaterami, którzy zwykle są samotni, nieszczęśliwi, wykluczeni ze społeczeństwa i w efekcie próbują popełnić samobójstwo. Powody dramatycznie złej kondycji człowieka XXI wieku są różnorakie, choć większość z nich jest prozaiczna: przyjmowanie środków odurzających, utrata pracy czy ukochanej osoby itp.

Tym, co równie zaskakujące w tej sekwencji, jest *Konflikt pokoleń w prozie najnowszej*, pomimo że pisano o tym już od stuleci. Jedyne, co może różnić najmłodszych prozaików od autorów poprzednich epok, to spojrzenie na to zjawisko w sposób wielostronny. Jako przykład zostały podane *Ostatnie historie* Olgi Tokarczuk, w których prozaiczka uwypukla międzypokoleniowe różnice między rodzicami a dziećmi. Nie bez znaczenia jest ponadto przedstawienie relacji między trzema pokoleniami. Prawdopodobnie Jarzębski zaprezentował akurat przykład Tokarczuk, gdyż w *Ostatnich historiach* relacja pomiędzy generacjami nie opiera się na konflikcie, a przede wszystkim na odmiennym podejściu do życia babci, matki oraz wnuczki. Pomimo że autorka zawarła w jednej książce trzy opowieści, można odnieść wrażenie, że są to osobne historie niemające ze sobą nic wspólnego. W tym przypadku samotność może „wynikać z nieprzekazywalności doświadczeń, z życiowych klęsk związanych z sytuacją pokoleniową, klęsk, których nieuchronności młodzi nie potrafią już zrozumieć” (s. 237).

Czwarta, a zarazem ostatnia sekwencja zbioru Jarzębskiego nosi tytuł *Rozmowy*. Krytyk przyznaje: „udział moich partnerek i partnerów w tych rozmowach jest ogromny: wiele pomysłów przyszło mi do głowy dzięki inspiracjom płynącym z ich pytań lub wątpliwości. Dziękuję im za to – i za zgodę na publikację ich głosów w mojej książce – najserdeczniej” (s. 6). Część ta jest z pewnością najbardziej nieoczywistym punktem omawianej tu książki Jarzębskiego, pozwalającym poznać jego zdanie między innymi na temat: autentyku, autentyczności, gier autotematycznych, milczenia pisarzy, literatury na wolności, a także (dzięki zamieszczeniu tu mającego wspomnieniowy charakter tekstu zatytułowanego *Pożegnanie Jana Błońskiego*) wielkiego mistrza i autorytetu Jana Błońskiego. To właśnie w wywiadach, dzięki którym poznajemy naturę autora jako rozmówcy, Jarzębski – mniej lub bardziej świadomie – odsłania bowiem fragment swojego życia prywatnego. Dzięki tym fragmentom jesteśmy zatem w stanie nie tylko odczuć emocje towarzyszące krytykowi, ale także poznać jego bardziej intymne oblicze.

W *Prozie: wykrojach i wzorach* pojawiły się teksty, które były dla Jarzębskiego szczególnie ważne i bliskie. Już sam tytuł wskazuje, że krytyk skupia się jedynie na prozie polskiej, gdzie odnajduje *wykroje*, tzn. zarysy, formy świata literackiego XX i XXI wieku, a także *wzory* literackie, które pojawiły się na przestrzeni tych dwóch stuleci. Można uznać, że autor przeobraża się w krawca, który wybiera odpowiednie schematy i klisze, a następnie przeobraża je w modelowe kreacje. „To owe modele prowadzą pióro pisarzowi i sterują odbiorem i oceną książek przez czytelników. Ale daleko nam wszystkim do zgody, jakie te modele powinny być. Książka ta nie daje na ten temat żadnej systematycznej wiedzy. Jest po prostu historią przygód krytyka w bibliotece i sprawozdaniem z wartościującej lektury” (IV strona okładki).

Tym, co zachęcić może – jak sądzę – do lektury *Prozy: wykrojów i wzorów*, jest stworzenie przez Jarzębskiego pewnego rodzaju prywatnej historii literatury. Nie bez znaczenia jest również układ oraz tytuły rozdziałów i podrozdziałów pozwalające odnieść wrażenie, że historyk prowadzi czytelnika cały czas za rękę. Najpierw bowiem wprowadza odbiorcę w świat wartości, następnie przedstawia problemy z przeszłością oraz najpopularniejsze tematy, a na koniec w charakterze podsumowania pojawiają się wywiady wprowadzające kontrastowe punkty spojrzenia, które mają dodatkowo podkreślić, że nie ma jednej jedynej wykładni, że literatura „nowa i najnowsza”, pulsując różnymi barwami, zaprasza do dyskusji.

Z pewnością *Proza: wykroje i wzory* jest publikacją przeznaczoną nie tylko dla „zawodowego” czytelnika, ale także dla każdego, kto chciałby poznać nowe oblicza literatury. Nie zmienia to jednak faktu, że Jerzy Jarzębski z ogromnym profesjonalizmem i wnikliwością przygląda się współczesnym pisarzom i ich dziełom. Wszak skupia się nie tylko na sferze językowej, ale również na tematach, wartościach i formach, wokół których

oscylują prozaicy. Krytyk troszczy się o to, by swoje tezy pokazywać na wielu przykładach. Z jednej strony może to przytłaczać, z drugiej natomiast – daje popis swojej erudycji oraz kunsztu i wyczucia przy przemieszczaniu się po literackim świecie. Mimo iż z rozważań autora *Podglądania Gombrowicza* wyłania się jednolity i spójny obraz literatury, to Jerzy Jarzębski bezustannie namawia czytelnika do rozmowy, dając każdemu możliwość stworzenia własnego kanonu literatury współczesnej. Badacz wskazuje jedynie pewnego rodzaju punkty, od których można się odbić i podążyć w wybraną przez siebie stronę, stwarzając własną mapę literacką. Mapę opartą na indywidualnych przygodach czytelnicznych.

[Rec.: Jerzy Jarzębski, *Proza: wykroje i wzory*, Wydawnictwo Universitas, Kraków 2016, 440 ss.]

Bibliografia

- Banach C., *Zrozumieć PRL*, Warszawa 2012.
Chojnowski Z., *Kanon prywatny: książki poetyckie 1981–2015*, Olsztyn 2016.
Czapliński P., *Ślady przelomu. O prozie polskiej 1976–1996*, Kraków 1997.
Czapliński J., *Wartościowanie – efekt negatywności (o naturze realizmu)*, Wrocław 1988.
Czapliński J., *Wartościowanie – zjawisko inklinacji pozytywnej (o naturze optymizmu)*, Wrocław 1985.
Ćwiczenia z rozpaczy: pesymizm w prozie polskiej po 1985 roku, red. J. Jarzębski, J. Momro, Kraków 2011.
Europejski kanon literacki. Dylematy XXI wieku, red. E. Wichrowska, Warszawa 2012.